

New Yorkban, a Manhattan felső végében, a Columbia egyetem egész városrészt foglal el; aki az Amsterdam Avenue vagy a Broadway felől érkezik, észrevétlenül lép át az egyetem körzetébe: ettől vagy amattól a saroktól kezdve a vendéglőket, a fűszerüzleteket csak diákok látogatják, a könyvkereskedések polcain főként egyetemi szövegekönyveket, tankönyveket találni; a Morningside Drive bérházaiban az egyetem tanárai laknak, az angol király koronájáról elnevezett szállodában pedig az egyetem látogatói. A Harlem felé ereszkedő utcákon egész házsorokat bontanak le: az egyetem terjeszkedik, s az útjában álló épületeket úgy dobják félre, mint a kicsomagolt árucikkek burkolatát. Manhattan két partjáiig nyúlik ki az egyetem: a Hudson fölé bábeli épületként tornyozódik a klinikai központ, középen pedig, a *campus* körül tarkán, összhang nélkül torlódnak egymásra a karok és az intézetek székhelyei – vöröstéglás óangol utánpótlások, klasszicizáló amerikai csarnokok és a skandináv építészet új stílusa. A Columbia: magánegyetem, jelenleg 25 000 hallgatóval, magas (évi kétezer dolláros) tandíjjal, s azzal a becsvágygal, hogy a világ első egyetemei közt foglalhasson helyet. Amerikában az egyetemek versenye ma talán feltűnőbb a gazdasági élet versenyénél. De magánegyetemek és állami egyetemek egymással versengésének a jövő amerikai értelmisége csak akkor látja majd hasznát, ha e verseny eredményeként általánossá válik az egyetemnek az a típusa, mely a kornak és a viszonyoknak leginkább megfelel. Az egyetemek rendszere világszerte átalakulóban van, s azt, hogy ez az átalakulás hova vezet, Amerikában éppoly kevésbé láthatjuk még, mint Európában.

New York három nagy egyeteme, a Columbia, a városi egyetem (New York City University) és a New York University, egész városrészeket foglal el. De az egyes államokban némelyik egyetem önálló várossá nőtt, vagy éppen túlnőtt azon a városkán, melyhez tartozóan fölépítették. Az indianai Bloomington egyetemének peremén maga a város csak alázatos, megtúrt településnek hat, felesleges toldaléknak, mely mintha tévedésből került volna az erdőbe épített, utópikus egyetemi város mellé.

Az állami egyetemek jelenleg annak bizonyítására törekednek, hogy színvonalban, jelentőségben fölérik a magánegyetemekkel, melyeknek hagyománya régibb, díszesebb, s melyeknek szerepe az értelmiség képzésében egyszerre volt arisztokratikus és úttörő. A hallgatói létszám ma annyira megnövekedett valamennyi egyetemen – a legdrágábbakon is –, hogy „arisztokratikusoknak” egyiket sem tekinthetjük: Bostonban, a Harvardon éppolyan „tömegképzés” folyik, mint New York városi egyetemén, melynek most 150 000 a hallgatói létszáma. Az állami egyetemek még csak nem is nyújtanak szegényesebb látványt a híres magánegyetemekénél: a New York-i egyetem, a Washington Square környékén, régimódi, bérházszerű épületeivel ugyan sokkal avultabbnak és szerényebbnek hat, mint a Columbia, de a Harvard egyáltalán nem különb elhelyezésű, mint Indiana egyeteme, sőt, ez utóbbinak modern épületei derűsebben, hitelesebben hatnak, mint az előbbinek álangol építésze. A New York-i Washington Square negyedében ugyanis még mindig rögtönzöttnek érezzük az egyetem elhelyezését: mintha régi bérházakat alakítottak volna át, sebtiben, hosszú utcákon végig, amíg a campus kialakítására sor kerülhet. Ezen a környéken talán emiatt folyamatos is az átalakítás: az utcák burkolatát és az épületek belsejét rendezik, formálják, mint akik elégedetlenek valamivel, amit pedig csak gyökeresen lehet megoldani.

Múltjukat a rövid múltú amerikai egyetemek féltékenyebben tartják számon, mint az európaiak; érzik, hogy a múlt igazol és rangot ad, – a múlt megbecsülése: önmagunk megbecsülése is. Vízben szegény ország nagyobb értéknek tekint egy sivatagi kutat, mint a vízben bővelkedő egy vízesést. Európát a múlt megtermékenyítő folyói szelik át, – Amerika vallásos áhitattal övezi a múlt szerény kútjait. A Fifth Avenue egyik mellékutcájában emléktábla hirdeti egy házon, hogy ott állt valamikor a King's College, melyből később a Columbia kifejlődött. Magának az egyetemnek központi épületében kis múzeum őrzi az első, szerény *college* megmaradt bútorait, tárgyait. Nem egy kisebb városban mutatták meg büszkén az egyetem „magját”: többnyire kis faházat, mely a múlt század nyolcvanas éveiben elemi iskola lehetett. És ma, az egyetem egy-egy város büszkeségévé, mondhatni hir-

* Részlet a Gondolat Könyvkiadónál megjelenő könyvből.

detési emblémájává vált: egyetemükkel hívják fel magukra a figyelmet a városok, az egyetemet mutatják fel, mint fejlettségük, rangjuk jelét; a detroiti repülőtérén két „üzem” hirdet csupán: a Ford-gyár – és az egyetem. Világszerte ismert céggel csak az egyetem lehet egyenrangú.

Egyébként a legtöbb nagy egyetem ugyanolyan súlyú gazdasági hatalom, mint a nagy trösztök valamelyike. A hagyatéki adórendszer következtében az egyetemek valóban, a legnagyobb vállalatok örökösivé válnak, – a trösztökben létrejött tőkekoncentrációt az egyetemek folytatják, mert a hagyatékká váló tőkék nagyrészt náluk összpontosulnak újra. A hagyatékoknak mintegy háromnegyed részét az állam lefoglalja, de az alapítványi célra felajánlott tőke ettől megmenekül, s vagy adómentesen olvad bele valamely egyetem vagyonába, vagy alapítványi intézménnyé önállósul. Emígy jöttek létre az olyan nagy alapítványi intézmények, mint a Ford, a Carnegie, a Rockefeller, melyek különféle kutatási és oktatási programokat támogatnak, ösztöndíjakat adnak, laboratóriumokat, kutatóintézeteket létesítenek, szimfonikus zenekarokat vagy városrendezési terveket működtetnek. Lehet, hogy az egyetemekre szálló hagyatékok még a nagy alapítványoknál is hatalmasabb vagyonokká sűrűsödtek már. Bizonyos, hogy a nagy egyetemek az amerikai gazdasági élet nagyhatalmi tényezőivé váltak; a Columbia felfordíthatná a New York-i tőzsdét, ha például General Motors részvényeit egy napon áruba bocsátaná. A nagy egyetemek nemcsak részvényeket birtokolnak, hanem üzemeket, bérházakat, telkeket, hajózási cégeket, áruházakat s egyéb ipari, kereskedelmi objektumokat. Nem ismerem a feltételeket és kikötéseket, melyek e mammutvagyonok használatát szabályozzák, nem ismerem az egyetemek részvételét a gazdasági életben, nem ismerem viszonyukat a bankokhoz és a trösztökhöz, de úgy érzem, ezek az oktatási és tudományos célzatú intézmények a kapitalizmusnak valóságos lovagrendjeivé váltak, s gazdasági hatalmuk növekedése másféle hatalmukat is megnöveli, – s történelmi szerepük a kapitalista világban olyanná válhatnak még talán, aminővé a feudális világban például a német lovagrenddé vált.

Abban, hogy szellemi hatalmán kívül – és néha talán annál nagyobb mértékben is – gazdasági hatalmat tart kezében az egyetem: éppúgy rejlik nagy előny, mint nagy veszély is. A tudományos fejlesztés anyagi lehetőségei korlátlanoknak látszanak, – de vajon anyagiakon múlik-e a tudomány fejlesztése? A természettudósok arról biztosítanak, hogy bizonyos kutatások és kísérletek ma már csak hatalmas anyagi befektetések árán valósíthatók meg. A tudomány egyre bonyolultabb szervezetté válik maga is, és minél több pénz áll rendelkezésére, annál bonyolultabbá. De nem jelenti-e mindez, hogy a tudomány csak *egy sajátos* módon fog a jövőben fejlődni, – mégpedig azon a módon, mely minél hatalmasabb tőkebefektetéseket igényel? És nem válik-e valamikor áttekinthetlenné vagy legalábbis nehezen megfoghatóvá az a mind rejtelmesebb szervezet, melyben a tudomány most kezd elhelyezkedni? A *science fiction* naiv mítosza máris sejtet valamit abból a félelmes labirintusból, melyé a gondolat tágas csarnokai átépülnek mindinkább.

*

Kennedy meggyilkoltatása idején széleskörűen terjedt el az a vélemény, hogy ebben a bűntettben az értelmiségiek, a „tojásfejűek” elleni gyűlölet is részes. Értelmiség és Európa valamiképp egyet jelent az amerikai gondolkodásban: aki az egyiket gyűlöli, az gyűlöli a másikat is. De sokaknál Európa is, az értelmiség is: a baloldal fogalmával azonos. „Szolgálja már ki ezt az urat: nem látja, hogy Európából jött, vagyis Oroszországból?” – szolt mellettem egy részeg, a bostoni bár pultjánál, a pincérhez. Az átlagos, a műveletlen amerikai földrajzi és történelmi tájékozatlanságával nem lehet és nem is érdemes vitakozni, – de a torzításból annyi mégis igaz, hogy az Egyesült Államokban a jobboldal, a fasizmus előretörését nagymértékben az értelmiség akadályozza. A Kennedy elleni gyűlöletet egyaránt kiváltották az elnök egyetemi múltja, a Harvarddal fenntartott kapcsolatai, művelt és képzett szakemberekből összeválogatott „agytrösztje”, írókkal és művészekkel szövődött barátságai, – valamint európai igényei, feleségének franciás ízlése, sőt, még a Fehér Házban alkalmazott francia szakács is, aki egyébként Johnsonéknak utóbb „felmondott”, mivel „komikus” ételek elkészítését követelték tőle.

Kennedy egyik célja az volt, hogy valódi, széles körű műveltséget terjesszen el az Egyesült Államokban, s ezt a nemzetet ténylegesen „civilizálja”. Kennedy elégedetlensége az amerikai életmóddal: Harvard elégedetlensége az értelmiség elégedetlensége is. Az Egyesült Államok még most is ingadozik a jóléti utópia önelégült barbársága, – és a valódi művelődéssel együttjáró, tényleges haladás között. Johnson a részben visszalépést képviseli, s a nemzet egy részéé úgy örül az ő „tősgyöke-

res” texasiságának, mint a rossz tanuló a váratlan „lyukas órának”, mely a tanár elhalálózása miatt következett be. De elképzelhetünk még további visszalépéseket is, noha a jövő Kennedyt fogja igazolni. Az ilyen visszalépések terhelik a történelmet a legsúlyosabb költségekkel.

A meggyilkolt elnök egyik munkatársának cikkében olvasom az amerikai művelődés statisztikai számaikat: 5000 színházi társulat, 20 000 dramaturgiai műhely, 700 operatársulat, 200 táncsoport, 1200 szimfonikus zenekar, – s a közönség évi 100 millió dollárt költ a komoly zene hangletezeire, másfél billiót pedig könyvekre. Ezeket az adatokat az író (Arthur M. Schlesinger jr.) fenntartással fogadja: nem valódiságukban, hanem jelentőségükben, a mögöttük rejlő színvonal komolyságában kételkedik, noha kétségtelen, hogy a hangversenyeknek ma nagyobb a látogatottságuk, mint a baseball mérkőzéseknek, több a zongoraművészi oklevél, mint a horgászati engedély, a múzeumok száma pedig egy nemzedéken belül megnégyszereződött. Mi magunk is csodálatos múzeumokat látunk, páratlan hangversenyeket hallgattunk az Egyesült Államokban, láttunk olyan egyetemeket, melyek egy tudomány-utópia megvalósulásainak látszanak, s álmélkodtunk az egyetemekre törekvő tömegek növekvő méretein, – de Kennedy egykori munkatársának aggályait mégis osztjuk. Mert a művelődés irányába tett rendkívüli erőfeszítések még mindig csak a mérleg billenékeny helyzetét eredményezték: még mindig nem dőlt el a kérdés, hogy Amerika egész lélekkel a kultúra útjára tér-e? Az Egyesült Államok válaszában volt a Kennedy-korszakban, válaszában még 1965-ben is, – de azóta talán bizonytalanabb, mint korábban, hogy igazán a helyes utat választja-e?

A mérleg billenékenységének biztató eleme még ma is, hogy Kennedy halála, s a „tojásfejűek” elleni gyűlölet nem csökkentette az egyetemek fontosságát, népszerűségét. Ez a fontosság, ez a népszerűség inkább növekedett, s egy új értelmiségi, szakemberi réteg kialakulása ma már történelmi bizonyosság. De az egyetemek népszerűsítésének van egy kevésbé biztató mozzanata is: az új nemzedékek beáramlása a meglévő munkahelyekre válságos helyzetet idézne elő. Az évente jelentkező fiatal dolgozó tömegek aggasztóvá növelnék a munkanélküliséget, – s épp a fiatalok munkanélkülisége talán veszedelmesebb következményekkel járna, mint az idősebb korosztályoké. Az egyetemeken hosszú esztendőig lefoglalt tömegek lélegzetvételhez juttatják az ipart, az adminisztrációt, a gazdasági és kulturális életet. A művelődés, a szakképzés egyik rejtett indoka tehát egy olyan „tüneti kezelés”, mely az esetleges válságot nem küszöböli ki, hanem csak elodázza.

Tudnunk kell, hogy az amerikai egyetemeken a képzés tovább tart, mint az európaiakon: a mintegy négy évig tartó *undergraduate* (alsófokú) képzés után kerül csak sor a magasabb, a *graduate* képzésre, mely általában egy-két évig tart. A teljes mértékű kiképzés általában nyolc évet vesz igénybe, mivel a *graduate* képzés után a doktori fokozat elnyerésére legalább két esztendőt kell fordítani, de bizonyos társadalomtudományi területeken négy-öt esztendőt is, ami a képzési időt tíz-tizenegy évre is felemeli. A doktori fokozat ily módon ritka, társadalmi rangot jelent, s az egyetemi tanárok a professzori cím helyett néha szívesebben használják a doktori címet. A *doktor* szót az Egyesült Államokban olyanféle tisztelettel ejtik ki, mint a valamikori feudális Európában a főnemesi címeteket, – e szó hangoztatása a szállodai portásnak néha nagyobb élvezetet jelent, mint a cím viselőjének. Az egyetemi diploma iránti tisztelet odáig terjed már, hogy ma banktisztviselőnek is szívesebben alkalmaznak valakit bölcsészdoktori diplomával, mint anélkül. Az árnyoldal itt is megvan: az Egyesült Államok mintegy 2000 egyetemének jelentős része nagyon is vitatható színvonalú, – ez pedig magukban a diplomákban s a doktori címekben nem fejeződik ki. A cím és a diploma mellett tehát az érték, a színvonal valódi jelzése: az egyetem neve.

Az amerikai viszonyokat ismertető szerzők az ottani társadalom sajátos vonásaként említik a lakosság gettó-öszönét, elkülönülési vágyát. Ezt az ösztönt nem külső körülmények, hanem belső indokok juttatják érvényre. Az állam szívesen vegyitené el egymással a különböző nemzetiségekből eredt lakosságot, – de az Egyesült Államok állampolgárai jobban érzik magukat a rokon származásúak között, s ha New York olasz „gettójából” elköltözik egy család, lakását csak olaszoknak adja át. Az elkülönülés még a foglalkozások, sőt a hivatali, a vállalati tisztségek szerint is érvényesül: cégvezetők nem laknak egy bérházban, egy villatelepen az alacsonyabb rangú tisztviselőkkel. Ez a gettó-öszön különös hangsúllyal érvényesül az egyetemekenél, melyek valószínűsége intellektuális gettókká válnak, a városok mindennapi életétől elszigetelődnek, s az elszigetelődésre már képzése kezdetétől fogva ránevelik az értelmiséget.

Az amerikai egyetemek ugyanis a *campus* rendszerét követik: egy-egy *campus*, tehát – néha csak jelképes – „mező” köré települ az egyetem, többnyire egységes, összefüggő városrészt alkotva, karai-
val, intézeteivel, tanszéki épületeivel, diákszállóival, klubjaival s a professzorok lakásaival. Ez

a koncentráció megkönnyíti az egyetem mindennapi életét, de megnehezíti érintkezését a külvilággal. Az Egyesült Államok minden kényelemmel, sőt fényűzéssel berendezett egyetemi *campus*ain, melyeken még az üzletek és a vendéglők is az egyetem meghosszabbításainak tetszenek, a városokban szétszórva, európai vagy hazai egyetemekre gondoltam: hallgatóknak is, tanároknak is mennyivel inkább hasznukra válik, hogy kénytelenek időnként felolvadni egy város életében, kénytelenek összekerülni másféle emberekkel, mint amifélekkel napjaik nagyobbik részét együtt töltik.

Igazágtalan lennék, ha mindezek mellett a *campus* előnyeit vagy éppen ajándékait elhallgatnám. Barátomnak csak néhány lépést kell tennie otthonából, hogy Columbia egyetemi tanszékére eljuthasson: átvág egy diákszálló előcsarnokán, végigmegy egy folyosón, s máris odajut a Bölcsészeti Csarnok elé, ahol dolgozószobája várja. New York lakónegyedeiből egy-két órányi idővesztéssel juthatna csak el az egyetemre, – s ha már a professzori otthonokat az egyetem részének tekintjük, úgy megfordítva, az egyetemet is tekinthetjük a professzori otthon toldalékának. Az Indiana egyetem például nem is városrész, hanem a voltaképpeni város, erdőbe telepített *campus*ával: a meleg őszben a színes facsoportok közül déliesen fehérleken elő az egyetemi épületek kőhomlokzatai, zizegő avarban gázolunk, mikor az előadóteremből átmegyünk a könyvtárba. A felhőtlen, mély kék égbojt alatt úgy érezzük, mintha egy üdülőtelepen tartózkodnánk; száraz, forró a levegő, Indiana síkságai vakító fényt vernek vissza a magosba. Az egyetem pedellusai szolgáltatják a rendőrséget, ellenőrzik az utak és a parkolóhelyek forgalmát; a tanárok éttermében, a barokk faliszőnyegekkel díszített, színes üvegablakokkal, súlyos függönyökkel otthoniasított, templomhajó méretű Tudor Roomban diákok és diáklányok a felszolgálók: az egyetem csak a legszükségesebb munkaerőért folyamodik a külvilághoz.

A *campus* egyik oldalát hosszan elnyúló épülettömb zárja le: a Union Building a szolgáltató üzemek valóságos kombinátja. Egy részét a szálloda foglalja el (a legjobb és legolcsóbb szálló, melyet Amerikában meglaktunk), s helyet kapnak bennük a különböző klubok, büfék, fodrászszalonok, könyvkereskedések, fogadóhelyiségek, tornatermek, mosodák, üzletek, a postahivatal; hosszú folyosóin kóborolva hol egy repülőter előcsarnokában, hol egy könyvtár olvasótermében érezhettük magunkat. Nagy, csendes hallok szolgálnak itt tanulóhelyiségekül: vastag szőnyegek borítják a padlót, bőrhuzatú pamlagokat világítanak meg az ernyős állólámpák, a kandalló körül terebélyes zsólyék; könyvvel, jegyzettel kezükben tanyáznak itt az egyetem hallgatói, – a fegyelem tökéletes: suttogást sem hallani. De még többen tanulnak napközben, szabad ég alatt, fák törzsének támaszkodva, vagy a magaslatokra vezető, napsütötte lépcsőkön. Este kivilágítják a bronzszobrok díszítette nagy szökőkutat a színházépület előtt. Odabenn Nixon tart előadást, a szökőkutat pedig az ellene tüntető diákok járják körbe, magasra emelve a vietnami háborút elítélő feliratokat.

Mi a dán királyi balett előadását láttuk a színházban: az együttes teljesítménye egyenetlen volt, a rendezés, a koreográfia csaknem vidékies, – a közönség pedig ugyanolyan igényes, mint bármelyik európai nagyvárosban. (Szívesebben hallgattuk volna meg az egyetem szimfónikus zenekarának hangversenyét, magyar származású karmesterének, Kozma Tibornak vezényletével: Bartók Concertójának bloomingtoni előadásától elutazásunk fosztott meg.) Indiana síkságai és erdői közepén az umbriai táj köszönt bennünket a színház társalgójában, az olasz reneszansz egyik kisebb mestérének képén; a háttér virágos mezeje láttán arra gondolok, hogy néhány lépésnyire innen, a szomszédos Lilly Libraryben Theodore Dreiser egyik kéziratát lapoztam délelőtt: a halványuló töltőtolltinta árulkodott csak az idő múlásáról, a térsen elhelyezett, szigorú betűk még mindig eleven és erőteljes rajzként hatottak. Korok és kultúrák ilyen útkereszteződései mindig reménnyel töltenek el: talán még újabb, még változatosabb utak torkollhatnak majd beléjük.

Az emberben is fölismerhetjük a tájat: Indiana mezőinek egyenetlenségét, nyugalmit megtaláltam az egyetem hallgatóinak tisztességében, komolyságában, abban a csendes szorgalomban, melyel munkájukat végezték. Középnugat mezőgazdasági lakosságának kiegyensúlyozottsága – talán az egész esztendőn át végzett munka természet szabta ütemének folyamánként – az Indiana egyetem hallgatóinak magatartásán is megmutatkozik: végtelen síkságokon, tágas térségeken telhetett el a gyermekkoruk, s a műveltség megszerzésére ugyanazzal a módszerességgel vállalkoznak, mint farmer szüleik a termőföld megművelésére.

A keleti part szűfoltysága, feszített élete viszont a Boston melletti Harvard egyetem hallgatóinak életstílusát is megszabja, ezt a zajos, nyugtalan, ingerülten egyénieskedő stílust, mely oly kihívóan mond ellent az előkelő és hagyományossá dekorált egyetemi környezetnek. A régi angol egyetem építészeti ízlését utánozó college-ok közt, a Harvard Yard ősi fái alatt, a Massachusetts Avenue

mellékutcainak kertes házaiban, az éttermekben és a mulatóhelyeken, mindenütt, ahol az egyetemi ifjúság jelen van, a lázadásnak és a különcségnek ugyanazzal az elszánt, szinte általánosan kötelező stílusával találkozunk. A Harvardot a gazdagok egyetemének is mondják, s állítólag az itt tanuló nemzedék kibékíthetetlen ellentétbe került szüleivel, nem hajlandó elfogadni normáikat, nézeteiket, konvencióikat. De épp az ilyenfajta, külsőségeiben megmutatkozó lázadások hunynak ki leghamarább, s a „dühös fiatalok” majd sietősebben alkusznak meg a konvenciókkal, semmint azt dühük korszakában sejtették. És ez nem megnyugtató, nem is megvigasztaló; a megújulás elvetelőddő szándéka csak a holt lelkek tömegét igazolja; a kockázatoktól mentesített, szilárd anyagi biztosítékokkal rendelkező lázadás: a nyárspolgár szórakozása, a „forró kályhát” soha meg nem ölelő konformizmus önáltatása. Vállukig érő hajzatukkal, múzeumi autóikon, ezek a fiatalemberek a lázadásnak nem a szellemét, hanem csak a divatját testesítik meg. Az igazi lázadás, az igazi újítás sohasem ennyire kiáltó, sohasem ennyire testületi, és főként, sohasem tudja ily sikeresen reklámozni önmagát.

*

De ugyancsak Harvard közegében az egyetemi élet olyan stílusával is megismerkedhettünk, mely az Egyesült Államokban talán leginkább emlékeztet az európaira. A Lowell House udvarának pázsitja, a fák őszi lombjától évszázadok mélabújának látszatát kelti, holott az épület aligha lehet öregebb három évtizednél. De a *master* otthonában úgy érezzük magunkat, mint C. P. Snow valamelyik regényének színterén. A csillogó padló, a faburkolat, a dörzsölt felületű, jószagú bútorok, a csend, az ápoltság, az ablakokra hajló ágak a kertben, az ezüst teáskészlet, a kandalló bronz tűzkutyái: mindezt házigazdáink szavai és gesztusai avatják valódivá, régtől ismerőssé és otthonossá, holott most találkozunk első ízben, s mégcsak a szakmánk sem közös. De ugyanígy érzem magam otthonosan abban a körben, melybe Harry Levin, a kitűnő irodalomtörténész professzor vezet el, s melynek tagjai – különféle szakokhoz tartozó tudósok – időnként együtt vacsoráznak. Erich Leinsdorffal, a mágikus karmesterrel találkozom itt, a Bostoni Szimfónikusok vezetőjével, akit a *Siegfried-idill* és a *Kilencedik Szimfónia* előadásán csodálhattunk meg.

Fizikusok, közgazdászok, orvosok, filológusok ülnek az asztalnál, s a beszélgetés a világ dolgai fölötti könnyed eszmecseré formáját ölti. A karmester egy könyvről beszél, mely Bécs török ostromát helyezte új megvilágításba: Sobieski János szerepéről többeknek van önálló véleményük, s a török vereség jelentőségéről is. Lehetséges, hogy Európa sorsának alakulására hatott ki ez a vereség? Bizonyára, – de hisz e sors alakulására minduntalan annyiféle tényező kihatott. Bécs sikertelen ostroma is. Amerika nem ismeri Európa földrajzát és történelmét: az egyetemek környékén mégis készenlétben áll az az élő ismeret, mely a nemzetet alkalomadtán kiségheti. Az angol királyi udvar költségvetése kerül szóba: kiszámítják, mennyire nehezíti ez a válságos angol államgazdaság helyzetét; vannak, akik szerint a monarchikus forma megszüntetésével kell számolni Angliában. Talán más európai monarchiákban is? Igaz, Hollandiában erősebb a királyi család gazdasági bázisa: birtokában az ország egy jelentős része. De Gaulle nevét itt is csodálkozó sértődöttséggel említik, mint a legtöbb helyen Amerikában. Egy fiatal fizikustól megtudom, hogy a legmodernebb fizika előfutárjai közt tartják ma számon Eötvös Lorándot. A szobában megsűrűsödik a levegő, a szivarfüst meggyűlik a csillár alatt, a gömb alakú konyakos poharak szintje ugyancsak megapadt, szét húzzák a nehéz bársonyfüggönyöket, a kertés utca gyümölcsfái holdfényben állnak. Eötvös Lorándról Bunsenre, majd a múlt századi Göttingéra és Heidelbergre fordul a beszélgetés. Harvard úgy beszél róluk, mint távoli unokatestvérekről. Harry Lavin óvatos kételkedéssel említi a divatos varsói Shakespeare-értelmezéseket. Az alacsony mennyezetű, sötétvörös selyemtapétával bélelt szobában úgy ülünk, mint egy dobozban, melynek fedele alatt gondolatok, ötletek és kíváncsiságok csecsebecseit gyűjtötték össze.

*

Az egyetemi *campus*, a szellemi koncentrációnak ez a formája, néha valóban erővé tudja összefogni az eszmét és a tudást, mely szétszórtnak és magányosan szertekallódnék. Az egyetem a szellemi magány feloldásának egyik lehetősége, – bár ideiglenes lehetőség, mert a végső feloldás csak az igazán széles közegben lehetséges. A *campus* egyelőre a maga szigetszerepét tökéletesíti szellemi idillé, s a környezetet is ehhez az idillhez idomítja. Ahol ez még lehetséges, inkább a tájat veszi birtokba, mint a várost; a California egyetem nem San Franciscóban székel, hanem Berkeley-ben, eukalip-

tuszok szürkészöld ligetében; még az olyan kisváros is, mint Kalamazoo, egyetemnek tekinti bizonyos tanintézetek csoportját, s szelíd dombon helyezi el, a michigani táj lankái között.

Az amerikai egyetemek egyelőre nem hogy a tagolódásra törekednének, de a tömeges szakemberképzést tekintik céljuknak. A *campus* nemcsak a diákokat és az oktatókat egyesíti, de beleolvast az egyetembe olyan szakmákat is, melyek Európában csak az egyetemen kívül nyernek helyet: a különböző művészeteket, sőt, ezek olyan ágazatait is, mint pl. a reklámgrafika, a fényképészet vagy az ötvösmesterség. A valóban rangos egyetemeken az oktatási színvonal egyelőre még nem vált kétségséssé, mivel igen komoly anyagi áldozatokkal sikerült még elkerülni a tömeges előadásoknak azt a rendszerét, mely Európában az oktatást fojtogatja, s a professzor személyes hatását egy személytelen tankönyv vagy jegyzet lehetőségei alá szorítja. A Sorbonne-on háromezres létszámú amfiteátrumokban hangzanak el bizonyos előadások, – az Egyesült Államok legjobb egyetemein kis csoportok vehetnek csak részt a professzor előadásán, mely ily módon élénk és bensőséges szemináriumává válik. Ehhez persze igen sok oktatóra van szükség, s az oktatók létszámát, a színvonal veszélyeztetése nélkül, nem lehet korlátlanul emelni. Az Indiana egyetemen épp ott-tartózkodásunk idején fogadta az elnök (ez a rang ott a rektor rangjának felel meg) az újonnan alkalmazott oktatókat: ötszáz tanárt, – holott ez az egyetem nem is tartozik a legnagyobbak közé. Az egyetemek hallgatói létszámának megnövekedése miatt kényszerül arra az Egyesült Államok, hogy a világ különböző részeiben „vásároljon” egyetemi oktatókat. Az egyes tudományágak nemzeti kongresszusai pedig – több ezernyi résztvevőikkel – valóságos „embervásárokká” válnak: az egyetemek itt szerzik be a szükséges oktatókat.

A kis létszámú hallgatói csoportok megnövelik a professzorok óraszámát, az egyetem kíméletlenül nyeli el az oktatók idejét, s többségüknek a tudományos munkára alig ad lehetőséget. De mit ér majd csakhamar az olyan egyetem, melynek oktatói nem alkotó tudósok maguk is? Sajnos, nemcsak az Egyesült Államokban, de a mi országainkban is egyre inkább „névtelenné” válik a professzori gárda, – a tudósi egyéniségek, az iskolát teremtő professzorok tevékenysége elé egyre több akadály gördül. De ily módon az egyetemek épp egyetemjellegüket veszítik majd el, s épp a tudomány művelésére válnak alkalmatlanokká. A tömeges szakemberképzés éppoly szükséges és hasznos, mint amennyire végzettszerű is. Nem lehet kikerülni ezt a szükséget, ezt a végzetet. De mit adjunk a jövő szakembereinek, ha a tudományok fejlődéséről nem gondoskodunk?

Ami az Egyesült Államok egyetemein leginkább meglepett, azt a tudományos munka végzésének, a kutatásnak az alkotásnak az oktatók számára általában szűkre szabott lehetősége volt. Az „egész embert” igénylő egyetemi munka valójában félembereket teremt, – mivel nem nyújt lehetőséget az egyéni kutatásra, a tudományos alkotómunkára. A publikálást megnehezítik a magas nyomdai költségek is, a szakfolyóiratok pedig nem hogy honoráriumot fizetnének, de a szerzővel fizettetik meg egy-egy cikk kinyomtatásának költségeit. Az amerikai professzorok többsége hamarabb vásárolhat két gépkocsit, mintsem egy könyvét kiadassa. Idehaza az utóbbi a könnyebb, s ezt tudnunk kell, s ügyelnünk is arra, hogy így maradjon. Felelős gonddal kell vigyáznunk arra is, hogy egyetemeken a tudományos alkotómunka lehetőségei legalábbis ne romoljanak. Érdemes tudnunk, mi az, ami nálunk jó, nehogy könnyelműen elveszítsük.

Az amerikai egyetemi tanárok bizonyos időközökben hosszabb, egész évre szóló, ösztöndíjszerű szabadságot kapnak, hogy tudományos munkát végezzenek vagy tanulmányutakat tehessenek Európában. De az ilyen epizódszerű lehetőségeknél többet érne, ha folyamatosan, az egész évben végzett egyetemi munka mellett maradhatna több idejük a kutatásra vagy arra, hogy a tudomány fejlődésével lépést tartsanak. Az Egyesült Államok egész életét az jellemzi, hogy ott pénzhez könnyebben juthatni, mint időhöz. Pedig ma már az idő talán a pénznél is többet ér.

Persze, a legnevesebb tudósok itt is időt, lehetőséget találnak arra, hogy alkotó munkát végezzenek, s igen jelentős műveket adhassanak ki. De az ilyen tudósok száma viszonylag csekély, holott az egyetemek szerepének, súlyának megnövekedése az alkotó tudomány szerepének, kezdeményének megnövekedését is igényelné.

*

Az egyetemi oktatás amerikai módszerein is érdemes elgondolkoznunk, még akkor is, ha tudjuk, hogy általános elterjesztésük komoly anyagi áldozatokkal járna. *Helyenkénti* alkalmazásuk azonban nem igényelne egyebet, mint némi kísérletező kedvet. Az amerikai egyetemeken egy-egy professzori óra csak részben jelent előadást, – s néha nagyobbik részében inkább szemináriumszerű beszélgetést,

melynek során a hallgatók kérdéseire felel a professzor, vagy néha ő intéz kérdéseket hozzájuk. Ezek a kölcsönös kérdések és feleletek néha olyan élénkséggel telítik az egyetemi órákat, aminőt a hagyományos előadásmód legmagasabb szintje sem tud felkelteni.

Ezt az élénkséget élvezhettem Lotz János professzor általános nyelvészeti előadásain, a Columbia egyetemen. De az egykori Eötvös-kollégistának, egyetemi éveim társának és barátjának amerikai stílusában nem volt nehéz fölismernem a hazait: Gombocz Zoltán valamikori legendás előadásainak tovább élő hagyományát. A New York-i terem légköre otthoniasan idézte föl a Múzeum körút kari épületének második emeleti nagy előadótermét, bepárasodott ablakaival, a katedra lépcsőin kuporgó diákokkal. A New York-i teremben elhangzottak logikája és tisztasága a Gombocz-iskola terméke volt, – de már kiegészülve sok minden egyébvel, ami részint az előadó egyéniségéből, valamint egy új nyelvtudományi szemléletből – és a professzort is formáló új körülményekből fakadt. Valahányszor azóta Lotz János előadásait hallgattam magyar nyelvtani koncepciójáról, mindig úgy éreztem, hogy szemléletének frissességét, élénkségét annak a körülménynek is köszönheti, hogy magyarul nem tudók számára kell a magyar nyelvtant megmagyaráznia. A mesternél, Gombocz Zoltánnál olimpuszi egyenletességgel érvényesült a tisztaság és a logika, – a New York-i katedrán azonban szenvedélyes és támadó feszültséggel. E feszültség okát csakhamar megértettem: az előadó kikényszeríti hallgatóiból a kérdések vagy ellenvetések formájában megmutatkozó együttgondolkodást, – valósággal birkózásra akarja kényszeríteni őket, a gondolattal, az anyaggal való megbirkózásra. De: együttes birkózásra, együttes gondolkodásra is, – a tudós legnagyobb becsvégya az, hogy hallgatósága vele együtt gondolkozzék, és készséggel segít, hogy az együttes gondolkodás akadályai elháruljanak. Nem egy amerikai professzort olyankor láttam elégedetlennek, amikor kihívását nem fogadták el, s a gondolattal való együttes megbirkózás, az együttes gondolkodás elmaradt.

Többen biztosítottak arról, hogy a legjobb amerikai egyetemeken valóban létrejön az együttes gondolkodás folyamata, s ez megkönnyíti azoknak a tudósoknak feladatát, akik könyvet írnak vagy kutatást végeznek. A felsőfokú szemináriumban öt válogatott jelölttel esztendőn át folytatott viták és próbák végül is a probléma tisztázásához, a tudományos bizonyosságához vezetnek. Egy norvég filozófus – a Harvard vendégprofesszora – mondta nekem, hogy filozófiatörténeti szemináriumában tizenöt olyan doktorjelölt dolgozik, akiknek mindegyike egy-egy korszak vagy részletkérdés alapos, tárgyi ismerője, vagyis ez az együttes olyan ismeretanyagot birtokol, aminővel egyetlen szakember alig is rendelkezhetik, s éppen ezért a szeminárium tagjai kölcsönösen „kisegíthetik” egymást problémáik megoldásában.

De ahhoz, hogy ilyen munka létrejöhesse, a követelmények állandó fokozására s mind türelmetlenebb igényességre van szükség. Az amerikai egyetemeken – és ismét csak a legnagyobbakra és a legjobbakra gondolok – a hallgatókkal szemben támasztott követelmények igen magasak, a vizsgák egyre nehezebbek, a megtanulandó anyag egyre terjedelmesebb. Ezek az egyetemek inkább abban versenyeznek egymással, hogy a követelményeket növeljék, s ez helyes útja annak is, hogy hallgatóik közül a legjobbakat kiválasszák, illetve, hogy a minél alkalmasabbak előtt nyissanak kaput. Berkeley (Kalifornia) összehasonlító irodalomtörténeti tanszékén az egymással párhuzamba állított vagy a hatásukban vizsgált műveket mindig eredeti nyelvükön kell olvasni, tehát a francia, az orosz vagy a német irodalom különböző jelenségeinek összehasonlításához ezt a három nyelvet is ismerni kell, s ha a török vagy a perzsa hatásokat tanulmányozza valaki, úgy törökül, perzsául kell megtanulnia. Holott a fordítások nagy száma miatt ugyanezt a munkát jóval kevesebb nyelvismerettel is elvégezhetnék. A latin és a görög nyelv lassan ismét az ismertebbek közé lép, mivel az antik irodalommal foglalkozók – habár nem a latin vagy a görög a szakjuk – hovatovább röstellkedve nyúlnak a fordításokhoz.

Részt vettem azon a konferencián, melyet a nagy tavak környékének államaiban működő egyetemek összehasonlító irodalomtörténeti Gull Lakeben, Michigan állam e nyugalmas kirándulóhelyén, egy kis tó partján, erdők és mezőségek csendjétől övezetten tartottak. A *Big Ten*, a „tíz nagy” egyetem összehasonlító irodalomtörténeti programját hangolták itt össze, tehát egy viszonylag szűk tudományterület körülményeiből kellett következtetnem az egyetemek általánosabb viszonyaira. Michigan, Illinois, Indiana, Ohio, Minnesota, Wisconsin egyetemem, melyeknek legtöbbje nem tartozik az ismertebbek közé, de távoli vidékeken meghúzódva is erélyes fejlesztési programot hajt végre: a nyelvtanulási lehetőségek és követelmények igen változatosak. A nagy világnyelveken kívül (az orosz, a francia, a német, a kínai, a spanyol) rendszeresen oktatják a latint és a görögöt, de az

akkádót, az arámit, a bengálit, a koptot, az egyiptomit, az etruszkot, a japánt, a mongolt, a hindit, a hittitát, a provanszit, a szírt, az óperzsát és az avesztánt, a szanszkritot, – és ezenkívül még valamennyi európai nyelvet, köztük a magyart is. Hallottam, hogy a tudományfejlesztés 1958 óta elsősorban a fizikára, a matematikára és a nyelvekre irányul. Senki sem tagadja, hogy a szovjet szputnyik fellövésének következményeként.

Ugyanezek az egyetemeken az irodalom oktatása többnyire szerzőkre bontott, portrészzerű fejezetekben történik; Joseph Conrad vagy Henry James éppúgy külön fejezetekben szerepelnek, mint Yeats vagy Dickens, Hemingway vagy Chaucer. E fejezetekhez csatlakoznak az irányzatokat tárgyaló előadások vagy a műfajok, a kritikai iskolák bemutatása. A témák tehát nem szorulnak össze egyetlen előadás keretébe, a hallgatóknak különböző előadásokból kell összeszedniük csak egyetlen korszakra vonatkozó ismereteiket is. Ez lehetővé teszi az alapos, igényes tárgyalást, – de kétségtelenül „megterheli” a hallgatókat: az amerikai egyetemek az ilyesmiben nem kíméletesek. De ugyanez a monografikus tárgyalás érvényesül a többi irodalomnál is: külön fejezetek szólnak Mauriacról vagy Voltaire-ről, Lessingről vagy a Faustról, Pindarosról vagy Arisztotelész Retorikájáról, Juvenalisról vagy Senecáról, Ibsenről vagy Puskinről, Csehovról vagy Blokrol, Lope de Vegáról vagy Rubén Darióról, míg az összefoglaló fejezetek inkább az olyan témákat ölelik fel, mint a szláv romantika, az alexandriai korszak irodalma, vagy a lengyel, a magyar, a cseh irodalom foglalata stb. Ezek az előadások bizonyára egyenetlen színvonalúak, de az is kétségtelen, hogy számos olyan egyetemi tanárral ismerkedtem meg, aki a maga területének biztos gazdája volt. A szputnyik fellövéséből az amerikai egyetemek gyorsan levontak bizonyos tanulságokat. Európában amikor az Egyesült Államok egyetemeinek nagy számán még mosolyogtak is, – tekintélye csak Columbiának, Yale-nek, Princetonnak, Harvardnak, Chicagónak, Berkeleynek volt. Nem helyes megmaradnunk abban a kényelmes hiedelemben, hogy az amerikai egyetemek nagy többsége csak középiskolai színvonalon működik. Abban sem lehetünk egészen bizonyosak, hogy az európai egyetemek egy részénél a színvonal megőrzéséért alig kell valamit tenni. Azt hiszem, meglepően nagy lehet azoknak az eddig névtelen amerikai egyetemeknek a száma, melyek most gyors fejlődésnek indultak, s tiszteletre méltó színvonalat alakítottak ki. Meglepődtem azon a részletességen és alaposágon, melyet az orosz és a szovjet irodalom oktatására fordítanak, nemhogy a híres, de az eddig még alig ismert, távoli vidéknek rejtőző egyetemeken is. Az amerikai reakció emiatt nevezi is „kommunistának” az értelmiséget. De mindebben olyan nemes kihívást is láthatunk, aminő a szputnyik volt: a szellemi, a tudományos verseny kihívását.

*

Az amerikai irodalomtörténészek felfogásával régóta folytatunk vitát, de mindig elismerve, hogy módszerük kiváltképpen alkalmas arra, hogy az irodalomnak irodalmiságához, a költészetnek pedig költőiségéhez nyújtson kulcsot. Főként a történetiséget hiányoltuk mindig műveikben, vagyis azoknak a folyamatoknak érzékeltetését, melyek a művekben az előzményeket és a kortársi jelenségeket egymással keresztetetik, az irodalom köré a jelent és a múltat felidéznek, s a műhöz, az íróhoz ily módon az objektív, de hozzájuk mégis oly szorosan tapadó valóság útjain is közelébb férköznünk segítenek. Az amerikai tudósok irodalomszemléletének zártsága, statikus volta az elvontság, sőt a meddőség veszélyei miatt látszott aggasztónak. Egymagában a történeti szemlélet sem nyújthat kulcsot a műhöz, de a történeti folyamatoktól elszakítottan szemlélt műalkotást mintha az életétől fosztanák meg. Ezért a történetietlenségért mégsem kárpótolhat a máris küszöbön álló visszahatás, az irodalomnak olyan szociológiai szemlélete, melyre mintha a fiatalabb amerikai nemzedék hajlanék. Ez a szemlélet még abban a tévhitben is él, hogy köze van a marxizmushoz, s a maga igazolására a marxizmusnak leegyszerűsített, egyoldalúan gazdasági és politikai elemzésekre szorított irodalomszemléletére is hivatkozni próbál.

Az amerikai irodalomtudomány mégis sikeresen ragadott meg egy olyan lehetőséget, amelyet az európai inkább elhanyagol: minél szélesebb világirodalmi viszonylatokban gondolkodik, s anyagát is minél többféle korszakból meríti. A modern regény kutatója éppúgy támaszkodik görög és római elméletekre, mint a XVI. század spanyol és a XVII. század francia teoretikusaira. A bibliográfia avégett vált itt oly nélkülözhetetlen tudománnyá, hogy a monográfiák minél változatosabb kűtfők-ből meríthessenek. A doktori értekezések írói az európai irodalmak még felkutatatlan problémáinak megoldására vállalkoznak, s annyira új anyagot nyújtanak, hogy Európa néhány nemzeti irodalmá-

nak szakemberei egyre inkább rájuk szorulnak. Az amerikai irodalmat sohasem választják le az európairól, s egy-egy európai irodalmat mindig csak más irodalmakkal összefüggésben tárgyalnak. Az amerikai egyetemeken a legritkábbak az egyoldalú korszakspecialisták: a részletkérdésekkel foglalkozók is egyszerre több korszakot tekintenek át, s az élő, a legmodernebb korszaktól nem szakadnak el. Az európai irodalom, az antik korszaktól kezdődően, meglepően élővé vált az amerikai irodalomtudomány tudatában. Nemzeti irodalomtörténetírás helyett egyre inkább az általános irodalomtudomány körvonalai bontakoznak ki a legnagyobbak életművében; René Wellek nagy kritikátörténete, vagy Harry Levinnek a francia realistákról szóló könyve: ennek az általánosságra törekvő, a szintézis jegyében mozgó irodalomszemléletnek legjelesebb példái. A mi irodalomtudományunk is magáévá kell tegye az amerikai tudósok nagyrészének igényét arra, hogy viszonylag széles anyag fölött rendelkezzenek, mélységükben és kiterjedésükben tekintsenek át nemzeti irodalmakat, és a legkülönbélebb korszakok akár feledésbe is merült elméleti, kritikai rendszereinek tanulságaihoz folyamodjanak.

Más kérdés, hogy az amerikai irodalomtudomány, mely bizonyos európai irodalmakat oly „szélesen” és „mélyen” birtokol, mindamelllett eljuthatott-e, ha nem is a világirodalomnak, de csak az európai irodalmak általános jelenségeinek és törvényszerűségeinek valódi felismeréséhez? Az amerikai irodalomszemlélet legnagyobb szépséghibája: magának az európai irodalom fogalmának egyoldalú leszűkítése. Ismereteink mezőinek megvannak a maguk szükségszerű határai, – túl szélesre vont határokkal az ismeretek is mind kétesebbekké válnak. De bizonyos ismeretek kirekesztése ugyanígy kérdéssé teszi a birtokoltakat is. Ha a mondat második felét nem hallgatjuk meg, félreérthetjük az elsőt. Az amerikai irodalomszemlélet hajlik is arra, hogy így tegyen. Az európai romantikát nem érthetjük meg, ha a francia, a német és az angol romantikát ismerjük, s figyelmen kívül hagyjuk a közép-európai romantikákat, például a lengyelt, a csehet, a magyart. Mert emezekben az irodalmakban a nyugaton megkezdett mondat folytatódik, másféle értelemben, – és a mondat második fele módosítja a mondat első felét is. Az amerikai irodalomtudomány leszűkítette az európai irodalmak körét, s emiatt néha nem is értheti meg az európai irodalmi jelenségeket. Igen gyakran olyan rangos részismeretekkel rendelkezik, melyeket teljes ismereteknek tekint, és emiatt félrevezeti önmagát. Mindez összefügg az amerikaiak Európa-szemléletével is, azzal a csüggedtséggel és tanácstalansággal, mellyel ők Európa történelmének, művelődésének sokféleségére tekintenek. Emiatt teremtenek meg maguknak egy *redukált* Európát, melyben otthonosabban érezhetik magukat, s később bizonyos sértődöttséggel veszik tudomásul, hogy az európai valóság megcáfolja az ő fikciójukat. A félreértett Európa: íme, a mai amerikai tudat egyik legveszedelmesebb eleme, – még ha az amerikai irodalomtudományban nem is félreértésről, hanem inkább részleges értésről kell beszélnünk. De ez a részlegesség is nehezíti a valódi félreértések tisztázását.

Az amerikai irodalomtudomány egy redukált európai irodalom intenzív ismeretével rendelkezik. Részlegesség és alaposág sajátosságai keresztesződnek benne, s teszik egymást kérdésessé. Az amerikai irodalomszemlélet olyan európai irodalmat konstruált meg, melyben a görögön és a rómain kívül főként az angol, a francia, a német, a spanyol és az orosz irodalom alkotásai foglalnak helyet, de amelyben már sokkalta kevesebb hely jut az olaszoknak, a skandinávoknak, és úgyszólván semmi hely Közép- és Kelet-Európának. Emezeknek irodalmi már csak a specialistákat érdeklik, s az általános irodalomtudomány érdeklődési körén kívülmaradnak.

Kelet- és Közép-Európa irodalomtudománya, kritikája hajlik a nemzeti sértődöttségre, a jogos vagy jogtalan ingerültséggel szokta bizonygatni olyan költők és írók nagyságát, akiket a nemzetközi közvélemény még névről sem ismer. Ne kövessük a kínos példát, de ne is hajoljunk arra, hogy a redukció, a részlegesség feltételeit elfogadjuk. Az amerikai irodalomtudomány valóban ismeri – kitűnően, néha úttörően ismeri – Európa redukált irodalmát, de nem értheti meg az egész Európát átható olyan irányzatokat, aminők például a felvilágosodás vagy a romantika, vagy a szimbolizmus, – nem értheti meg az európai eszmék valódi történetét vagy a műfajok fejlődésének sajátosságait. Az amerikai irodalomtudomány munkamódszeréből sokmindent tanulhatunk, – de óvakodjunk attól, hogy az anyag kiválasztásának náluk érvényes elvét is átvegyük. Annál is inkább óvakodnunk kell ettől, mivel vannak jelentős teoretikusaink, akik szakasztott ugyanúgy redukálják az európai irodalmat, ahogyan azt az amerikai általános irodalomtudomány teszi. Persze, még emennek részlegességét, egyoldalúságát sem tekinthetjük véglegesnek vagy végzetszerűnek. Az egyetemi programokon szerepelnek már olyan nyelvek és irodalmak, melyek még nem léptek be az általános irodalomtudomány körébe, s melyek egyelőre még az összehasonlító irodalomtörténeti kutatásokban sem nyer-

tek helyet. Ezeknek az irodalmaknak – európaiaknak és nem európaiaknak – jelenségeire, folyamataira kell majd kiterjeszkednie az amerikai általános irodalomtudománynak ahhoz, hogy mostani, redukált világirodalmi, illetve európai irodalmi szemléletén valamikor túljuthasson.

*

Új emberekkel, új helyekkel, új intézményekkel néha nem is a *helyszínen* ismerkedünk meg igazán; ismeretünk többnyire akkor válik megbízhatóvá – tehát: mély és igazi tulajdonunkká –, amikor a helyszínt már leahagytuk, s mindaz, amit átélünk és tapasztaltunk, önmagától leli meg helyét gondolkodásunkban, tudatunkban, mégpedig annyira önkénytelenül, hogy már újnak és frissen szerzettnek sem érezzük. Nem napok, de hónapok múltán ébredtünk rá mi is, hogy az amerikai értelmiség körében szerzett tapasztalataink egységes képbe rendeződtek. Erre az elrendeződésre volt szükség ahhoz, hogy ennek az értelmiségnek mai szerepét érthessük és a jövőbelit talán sejtessük.

Az amerikai egyetemeken tovább folyik majd a tömeges szakemberképzés, – de az, hogy ebből a képzésből milyen jövő születik meg, az a mai értelmiségen is múlik. Még nem dőlt el, hogy az Egyesült Államok jövőendő értelmisége önelégültté és kényelemszeretővé nevelődik-e, vagy pedig felelősség-érzettől áthatottá, a megoldatlanságok megoldására és az igazságtalanságok orvoslására hajlamossá? Erkölc és értelem egyelőre nem találják meg helyüket azokban az új viszonyokban, melyeket a technika és a szervezés nagy vállalkozásai teremtettek meg. Az értelem és a lélek kultúráját az értelmiségnek kellene elterjesztenie, hogy valóban megváltoztassa ennek az országnak arculatát. Elég erős lesz-e erre? Átérzi-e majd hivatását, – s felébresztik-e benne máris ezt a hivatást? Mert nem elegendő ezt a hivatást csak a *campus* kiváltságos viszonyai közt, csak a gazdasági védettség bensőségében gyakorolnia. A *campuson* túli világ még mindig csak részben fogékony, sőt, jelentős részben épp ellenséges mindazzal szemben, amiben Amerika mai értelmisége a maga hivatását meg-
lelhetné. A konformizmus ma inkább azt kívánja ettől az értelmiségtől, hogy nem-konformista lát-
szatokra törve, különccé és bohémmé stilizálja magát. A keresett hanyagsággal öltözködő, keresett
szabadoasszággal viselkedő értelmiség, mely a japán és az olasz filmeket bemutató mozik előcsarnokai-
ban, az absztrakt képzőművészek tárlatain, a Museum of Modern Arts termeiben az 1946-os párizsi
egzisztencialista kávéházak modorát élteti tovább: máris csak hagyományos szerepet tölt be, két
évtizedes hagyományt terjeszt közkeletűvé, s mivel a neki szánt szerepet, a társadalmon kívüli
bohém szerepét fogadta el, máris egyféle gettóba zárkozott. Mert gettóban élni kényelmesebb és
illendőbb, ha *mindenki* valamifajta gettóban él. Dehát Amerika új értelmiségének épp a gettókat kel-
lene megszüntetnie. Mert még az illedelmes, még a díszes, sőt, irigyelt gettók is: fojtogatóak.

Az egyetem, az értelmiségi pálya tekintélyt szerzett az Egyesült Államokban, s kívánatosná vált.
De ez az ország még nem döntötte el, hogy legújabb történelmét az értelem és az erkölcs, az embe-
riesség és a haladás, vagy pedig az értelmetlenség és a reakció jegyében kívánja-e lélni. Az embe-
rek túlnyomó többsége itt jóakarátú, – de a legjobb akarat is a pokolba vezető út kövévé válhatik.
Épp az igazi műveltség hiánya miatt válik oly kiszolgáltatottá a legjobb akarat is: a félrevezetés,
a rossz tájékoztatás, a pánikkeltés, a hazugság célzatainak prédájává. A kényelemre rászoktatott
közvélemény nem szereti, ha kényelmetlen és nyugtalanító igazságokra figyelmeztetik. Az Egyesült
Államokban sok ilyen igazság várja, hogy felhívják rá a figyelmet. Ez a figyelemfelhívás az értelmi-
ség hivatásának része is. Ha kitér előle, mi haszna lehet a tudomány utópikus rétének, az egye-
tem gonddal védett eliziumi mezejének? Az olyan értelmiség, mely hivatását betölteni kész, elkerül-
hetetlenül szemben találja majd magát mindazzal, ami Kennedy meggyilkoltatása óta egyre in-
kább megmutatkozik: az esztelenséggel és az embertelenséggel, a cinizmussal és az erőszakkal,
melyeknek politikai esélyei ma nagyobbak, mint valaha. De ha ez így van, úgy az is igaz, hogy az
értelem és az erkölcs ereje fordíthatja csak meg ezeket az esélyeket, tehát amaz erő, melynek meg-
testesítésére az értelmiség is hivatott.

Ennek a hivatottságnak számos jelét ismerhettük föl az Egyesült Államok értelmiségénél. A viet-
nami háború elleni tiltakozásnak valóságos központjai az egyetemek; a Harvardon nap mint nap
röplapokat csúszattak át ajtónk alatt, melyek tiltakozó gyűlésekre hívtak; Berkeley *campusán* ezek
tüntettek a háború ellen, s amikor a *Washington Post* egyik számában egész oldalnyi tiltakozó nyi-
latkozatot találtam a háború ellen – az egyetemek közös nyilatkozatát –, nem egy új ismerősöm ne-
vére bukkanhattam, az egyetemi címeiket büszkén felsoroló aláírók között. San Franciscóban,
a Fishermen's Wharf öbölre tekintő éttermében, melynek lépcsőzetesen elhelyezett asztalai mellől
az erődsziget és a túlpárt sárga síkjai felé fordul a vendégek tekintete, a figyelmes vezetőség hang-

szórón hívta fel az érdeklődést a tenger felé induló hajókra, köztük a nagy, szürke hadihajókra is („ezeknek rendeltetési kikötőjét nem közölhetjük” – mondotta épp a figyelemkeltés kedvéért a speaker), de a közönség közömbösen bontogatta az osztrigákat: szemöldök sem rándult a háborúra utaló közlés miatt. De valahányszor a kétszintes oaklandi hídon, ezen az öböl fölé feszülő autópályán vitt bennünket valamelyik egyetemi ismerősünk, nem állhatta meg, hogy keserűen és szégyenkezően ne intsen az öböl egy távoli helye felé, ahol a csapatokat szokták behajózni. És nemcsak ez a háború az egyetlen gond, nemcsak ez az egyetlen jelenség, mely a közönyt tiltja. A *campusok* környékén nem egy arcon láttam meg a gondot, s nem egy beszélgetésünkben derült ki ennek az értelmiségnek felelősségérzete. Ez a gond, ez a felelősségérzet támasztott bennünk bizalmat és becsülést a *campusok* embereinek nagyrésze iránt, – ennek a gondnak és felelősségérzetnek fölismerése talán a legbiztosabb emlék, melyet útunkról őrzünk.

SZILI JÓZSEF

Az „elkötelezettség” a mai amerikai irodalomban

1966 márciusában New Yorkban a Long Island egyetem által rendezett nemzetközi írókonferencián William Melvin Kelley, fiatal néger regényíró és publicista kijelentette, hogy az USA-ban az elnyomás nagyobb, mint bármikor azelőtt, s a szabadság látszat csupán, mert a bírálókat csak bizonyos határokig van megengedve. Ez a határvonal pedig ott helyezkedik el, ahol a valóban gyökeres változások követelése kezdődhetné. Megnehezíti a küzdelmet, hogy az USA-ban a dolgokat szisztematikusan összekeverik. Norman Rosten a szavak sorsával példázta ezt a ködösítő műveletet. Minthogy a vitatéma éppen a *Forradalmak és forradalmárok az irodalomban* kérdéscsoport volt, elmondta, hogy tizenöt évvel ezelőtt a „forradalom” szó nem lehetett volna bent egy ilyen találkozó programjában anélkül, hogy magára ne vonta volna az FBI figyelmét. Azóta azonban a szó, más hasonló szavakkal együtt, belekerült a Madison Avenue örlő malmába. Az eredmény az, hogy ma már minden „forradalom”. A nagy cégek évente „forradalmasítják” az autógyártást, a sörgyártást, a tisztítószerek gyártását; van olyan kifejezés is, hogy „a pénz forradalma”, s ma már ott tartunk, hogy maga Rusk is képes szájára venni a „társadalmi forradalom” kifejezést.

Jerome Rothenberg, Hochhuth *A helytartó* című darabjának amerikai fordítója szerint minden írói gesztus egyszersmind politikai gesztus is. A vietnami háború elleni tiltakozás szintén írói feladat. Hivatkozott Zola *J'accuse*-ének, Neruda, Marty, Gorkij, Thomas Mann, Brecht művészetének haladó szerepére, s az amerikai írók kiállítását a vietnami háború ellen a francia íróknak az algériai háború elleni tiltakozásához hasonlította. Szembeszállt azokkal, akik szerint az irodalomban a szekszualitás és a tiszta forma a forradalom legfőbb formája. Valójában, mondta, a forma része annak, amit mondunk, s a raffinált forma eltakarhatja azt aényt, hogy semmi mondanivalónk nincs. Ebben a vitában Michel Butor, és különösen Nathalie Sarraute a francia „új regény” forradalmát tekintette az igazi irodalmi forradalmiság megnyilvánulásának, ám a jelenlevők többsége csak a társadalmi forradalmiság irodalmi megnyilvánulása kapcsán foglalkozott – utalásszerűen – formai kérdésekkel. Érthető, hogy a figyelem nem formai kérdésekre összpontosult, hiszen a konferencia alatt, március 26-án zajlott le egy nagy háborúellenes felvonulás New Yorkban. A felvonuláson az írókonferencia számos vendége is részt vett. John Arden, a fiatal angol drámaíró, akinek *Musgrave örmester tánca* című darabját épp akkor mutatta be az egyik New York-i színház, a felvonulás utáni órákban válaszolt a hallgatóság (főleg egyetemi hallgatók) kérdéseire, s midőn megkérdezték, háborúellenesnek tartja-e darabját, annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy aligha akad mai író, aki háborúpárti művet írna. Sajnálta, hogy darabjának háborúellenes hatása nem lehet közvetlenebb. Jó volna, mondta, ha megnéznék az Elnök, s utána szaladna a Fehér Házba, hívatná a generálisokat, és nyomban le is fúvatná a háborút. Így azonban szükség van a tiltakozás egyéb módjára is, a felvonulásokra is. Ilyen módon tiltakozom, mondta. És ha ez árt a művészetnek? – kérdezte tünődve. Újabb kérdéssel válaszolt: – Dehát vaját árusítsunk, amikor holnap bombák hullhatnak ránk?

A politikai kérdéseket (például a vietnami háborút) illetően mintha nagyobb lett volna az egyetértés, mint az elkötelezettséggel kapcsolatos esztétikai problémák tekintetében. Még az